

Prikaz ljudskog tijela u kulturološkom i umjetničkom kontekstu

Marić, Lucija

Undergraduate thesis / Završni rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Academy of Arts and Culture in Osijek / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Akademija za umjetnost i kulturu u Osijeku**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:251:696747>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-20**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Academy of Arts and Culture in Osijek](#)

**SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA
U OSIJEKU**

AKADEMIJA ZA UMJETNOST I KULTURU

ZAVRŠNI RAD

Osijek, 13. rujan 2018.

Lucija Marić

**SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA
U OSIJEKU**

AKADEMIJA ZA UMJETNOST I KULTURU

ZAVRŠNI RAD

**TEMA: PRIKAZ LJUDSKOG TIJELA U KULTUROLOŠKOM
I UMJETNIČKOM KONTEKSTU**

PRISTUPNIK: LUCIJA MARIĆ

NASTAVNI PREDMET: UMJETNOST I KULTURA

MENTOR: doc.art. Anđelko Mrkonjić

KOMENTOR: asistentica Kristina Marić

Osijek, 13. rujan 2018.

AKADEMIJA ZA UMJETNOST I KULTURU

ZAVRŠNI RAD

Znanstveno područje:

Znanstveno polje:

Znanstvena grana:

Prilog:

Izrađeno:

Primljeno:

MENTOR:

KOMENTOR:

Mj:

Broj priloga:

PRISTUPNIK:

Sadržaj

SAŽETAK.....	5
UVOD	6
UMJETNOST PRETPOVIJESNOG RAZDOBLJA	7
STARIJE KAMENO DOBA.....	7
UMJETNOST PRETPOVIJESNOG RAZDOBLJA	8
MLAĐE KAMENO DOBA	8
EGIPATSKA UMJETNOST	9
ANTIČKA UMJETNOST	10
GRČKA UMJETNOST.....	10
RIMSKA UMJETNOST	14
SREDNJI VIJEK.....	15
RENEŠANSA	16
MANIRIZAM	20
BAROK.....	22
NEOKLASICIZAM	24
ROMANTIZAM	27
REALIZAM	29
IMPRESIONIZAM	31
UMJETNOST DVADESETOG STOLJEĆA	32
POP ART.....	33
ZAKLJUČAK	34
LITERATURA.....	35

SAŽETAK

Ovaj završni rad nastao je s ciljem da se prikaže povijesni pregled prikaza ljudskih figura. U pojedinim razdobljima ljudsko tijelo se različito percipiralo zbog različitih društvenih, kulturnih ili socijalnih funkcija odnosno uloga. Kroz ovaj rad pokušat ću prikazati kulturološku i umjetničku percepciju muškog i ženskog tijela od pretpovijesti do dvadesetog stoljeća.

Ključne riječi

Ženska figura, muška figura, ideal, povijesni pregled, muškost

UVOD

Pitanja koja se protežu čitavim završnim radom su: kako je u pojedinom umjetničkom razdoblju prikazivana ljudska figura? Jesu li na taj prikaz utjecala samo vlastita nahodjenja ili je tu pak došlo i do drugih faktora koji su pomogli kreiranju nekakvoga ideala? Ako da, koji su to faktori?

Od kada je krenula prva faza razvoja čovjeka, uočavamo uz taj razvoj blisku suputnicu, a to je umjetnost. Što su prvi ljudi smatrali privlačnim upravo je ono što kakav će se ideal protezati i stoljećima kasnije. Kako je dolazilo do smjene razdoblja - zbog novih otkrića, novog načina razmišljanja, smjene vladara, ali i zbog seoba naroda koji su nakon toga skupljena znanja širili dalje – tako se i doživljaj ljepote mijenjao. Ljudska ljepota nikad nije bila konstanta koja se protezala oduvijek već je to promjenjiva vrijednost.

Kada je riječ o ljepoti ljudske figure nameće se problematika kulturološkoga i umjetničkoga područja. Između ostalih, takvim pitanjima bavio se i Norman Bryson u svojem eseju *Gericault i muškost*. Bryson je pokušao povezati Gericaultovo djelo s istraživanjem identiteta muškosti. Odnosno, rasprava se zasniva na tome kakva je uloga muškarca, a kakva je uloga žene kada je riječ o slici. Kaže da „Za raspravu o slici ključna je analiza viđenog; posebno ona jezgra analize koja opisuje dominantno „heteroseksualno“ viđenje u kojem je vizualna aktivnost kulturološki izgrađena kroz rascjep između aktivne (muške) i pasivne (ženske) uloge - gdje je muškarac onaj koji gleda, a žena je predmet tog gledanja, ona je slika“ (Bryson 182). Slično razmatranje se upravo nalazi i u ovome radu jer je kroz povijest ženska figura bila podređena dominantnom „muškom pogledu“. Tijekom povijesti stvorene su predodžbe o idealnoj ženi s preciznim obilježjima. To znači da su muški umjetnici žensku figuru kreirali onako kako su smatrali poželjnim unutar vladajućega društvenoga stanja, odnosno svoga umjetničkog i kulturološkog pogleda. Stoga je moguće iščitati predodžbu žene te njenu funkciju u društvu s obzirom da je bila istovjetna s percepcijom muškoga umjetnika. Ovaj rad daje doista kratak povijesni pregled prikazivanja ljudskih figura, njihovih značajki i ideala ljepote od pretpovijesnoga doba pa sve do dvadesetoga stoljeća.

UMJETNOST PRETPOVIJESNOG RAZDOBLJA

STARIJE KAMENO DOBA

Prva faza razvoja čovjeka kao takvog započinje otprilike 40 000 pr.n.e. a traje do 10 000. pr.n.e. To razdoblje nazvano je paleolitikom ili starijim kamenim dobom. Prvi ljudi započeli su nešto što se danas naziva umjetnošću. Zahvaljujući umjetničkim ostacima iz paleolitika pruža nam se uvid u način života tadašnjih ljudi, možemo proniknuti u njihov um te njihove zajednice, ali i duhovnu stranu naših predaka. Već tada započelo je zanimanje za ljudsko tijelo, a prvenstveno za žensku figuru koje će imati svoj karakterističan oblik. Najupečatljivija umjetnost toga razdoblja špiljska su djela koja prikazuju životinje, ali i poneke ljudske likove uklesane ili oslikane na površinama špilja. Najvažniji lokaliteti na kojima su pronađeni oslikani ostaci upravo su Altamira u Španjolskoj te Lascaux u Francuskoj.¹ Kako je navedeno, ove špiljske slike prikazivale su tek poneki ljudski lik i to prvenstveno muški jer su to bile scene lova u kojima su prisustvovali muškarci. Zanimljivo je to što su muške figure bile ocrtane u linijama, a ženske figure, kao što je i Willendorfska Venera (Sl.1.), bile su izrađivane u obliku kipića te su imale svoj karakterističan oblik. Willendorfska Venera, kipić je visok svega 11,1 cm, ali je vrlo ekspresivan.² U taj komadić vapnenca uklesano je nago žensko tijelo na kojem su seksualne karakteristike izrazito naglašene – odnosno grudi, stražnjica i trbuh su prenaplašeni dok lice, ruke i noge ne dolaze do izražaja. Razlog tomu je što je kipić trebao predstavljati žensko božanstvo, odnosno time se prikazivala plodnost i reprodukcija. Postoji mnoštvo Venera koje su izrađivane na sličan način, ali ipak postoje varijacije u izgledu, tehnici izrade, materijalu i slično što je ovisilo o lokalitetu. Odnosno različito su se izrađivale na različitim geografskim područjima. Nazvane su po jednoj od glavnih rimskih božica Veneri upravo zato što je ona božica ljubavi, ljepote, spolnosti i plodnosti. Možemo pretpostaviti kako je u prapovijesti prevladavala biološka komponenta u validaciji tjelesnih karakteristika, a postavlja se pitanje prikazuju li Venere ritualne predmete odnosno božanstva ili predstavljaju žensku figuru koja je muškarcima bila najpoželjnija zbog seksualne privlačnosti.

¹ Janson i Janson, 2005.

² https://hr.wikipedia.org/wiki/Venera_iz_Willendorfa

Sl.1. Venera iz Willendorfa, 24000 - 22000 pr.n.e

UMJETNOST PRETPOVIJESNOG RAZDOBLJA

MLAĐE KAMENO DOBA

Za razliku od paleolitika, iz neolitske umjetnosti vrlo malo saznajemo o duhovnosti neolitskoga čovjeka. Kako navode H. W. Janson i A. F. Janson tada je došlo do promjene čovjekova stava koje se sada okreće prema sebi i svijetu oko sebe te kažu „Vrlo je vjerojatno da je postojalo jedno golemo poglavlje u razvoju umjetnosti koje je izgubljeno jednostavno zato što su umjetnici neolitika radili u drvu ili drugoj nepostojanoj građi.“ (Janson i Janson 2005, 54) Iako je u neolitiku došlo do promjene prikaza prizora iz lova, Venere odnosno božice plodnosti zadržale su svoje karakteristične značajke – naglašene grudi, stražnjica i trbuh.

EGIPATSKA UMJETNOST

Egipatska civilizacija, po mnogima najokrutnija civilizacija u povijesti, u mnogočemu je utjecala na tradiciju i umjetnost Grčke i Rima.³ Djela su nastajala po prirodnim zakonitostima harmonije, bezvremenosti i pravilnosti što je bilo u skladu s tadašnjim shvaćanjem svijeta. Takav način prikazivanja likova ponajbolje se primjećuje u kiparstvu. Likovi, odnosno skulpture nepomični su te odišu trodimenzionalnom čvrstoćom što prema Jansonu i Jansonu označava veličanstveno obitavalište duha (Janson i Janson 2005). Također se sklad i harmonija mogu vidjeti u tome kako su likovi gotovo jedna visine. (Sl.2.) U raznim razdobljima staroegipatske umjetnosti pojavljuju se kako veliki tako i mali prikazi ljudskih figura, prvenstveno pogrebne statue oba spola prikazane u stajaćem položaju sa seksualnim atributima. Iako u ovome razdoblju, osim općenitih karakteristika koje su krasile kako muške tako i ženske likove, nema tipičnog „kulta žene“.

Sl.2. Mikerin i njegova žena, kraljica Khamerernebti, oko 2515.pr.n.e.

³ Janson i Janson, 2005.

ANTIČKA UMJETNOST

Antički koncept ljepote ljudskog tijela značajno je utjecao na ostala umjetnička razdoblja. Dok su neki taj koncept pokušali opovrgnuti, drugi su upravo u njemu pronalazili inspiraciju te se vraćali antičkim pravilima. Što je tako privlačno u antici da su stoljećima kasnije tvrdili kako je upravo ona vrhunac čovjekova umjetničkog stvaralaštva? Pojam antičke umjetnosti obuhvaća umjetnost Stare Grčke i Rima, ali i ostale kulture koje su bile pod njihovim utjecajem, ponajprije sredozemne kulture.⁴

GRČKA UMJETNOST

Ni jedna rasprava o povijesti umjetnosti ne bi bila potpuna bez spominjanja umjetnosti stare Grčke. Klasična grčka umjetnost i arhitektura ostavila je svoj trag diljem svijeta čak i stoljećima poslije. Grčku umjetnost obično kategoriziramo pod tri razdoblja, odnosno stila: arhajski stil, klasični stil i helenistički stil, a neki stručnjaci navode još i geometrijski stil koji je prethodio arhajskom. Kako bi shvatili kako se grčka umjetnost razvijala i što ju je činilo toliko impresivnom, važno je za spomenuti što se s Grčkom događalo u političkom i kulturnom smislu. Zlatno doba umjetnosti u Grčkoj, doba je kada su svoje učenje propovijedali veliki grčki filozofi poput Sokrata, Platona i Aristotela. To je i doba kada su grčki dramski pisci poput Sofokla i Aristofana predstavili svoje kazalište. Također, došlo je do objavljivanja zakona koji su predvodili prvom pojavljivanju demokracije u Ateni.

U razdoblju geometrijskoga stila vaze su bile ukrašavane ponavljanjem geometrijskih uzoraka te su služile kao pogrebne stvari. U arhajskom razdoblju slikanje na vazama bio je vrlo važan oblik umjetnosti. Tada su se na narančastoj pozadini od gline, grebanjem dobivale crne siluete ljudskih figura, a detalji su se bojali u crveno ili bijelo. Kasnije, došlo je do promjene te su se na crnoj pozadini vaze isticale rukom ocrtane narančaste figure ljudi. Tijekom klasičnoga razdoblja prikazi na vazama u potpunosti su se promijenili. Sada su oni prikazivali grčku

⁴ <https://hr.wikipedia.org/wiki/Antika>

mitologiju, svakodnevni život i komičare koji su na licu nosili groteskne maske te materijale koji su ih činili popunjenima kako bi preuveličavali određene dijelove tijela.⁵ (Sl.3.)

Sl.3. Prikaz slike s grčke vaze iz klasičnoga razdoblja

Klasično razdoblje također se može pohvaliti i brončanim skulpturama. Tadašnje skulpture nisu ljudske figure prikazivale potpuno realistično, ali imali su oštar vid za proporcije. Kasnije tijekom ovoga razdoblja, umjetnici su se maknuli od tradicije pravljenja skulptura koje su prikazivale veličanstvenu ljepotu ljudskog tijela već su pokušavali da skulpture izgledaju što prirodnije. Upravo to dovelo je da ljudske skulpture imaju izražajno lice po prvi puta u klasičnome razdoblju.

Bitna odlika grčkoga kiparstva svakako je kontrapost. Stav kontraposta većinu težine tijela oslanja samo na jednu nogu koja je isturena prema van pa tako torzo izgleda pomalo zakrenuto. To je dovelo do toga da skulpture izgledaju u istom trenutku dinamično, ali i opušteno. Ovakav način oblikovanja skulptura možemo primijetiti i u ranijim radovima egipatskih umjetnika što potvrđuje utjecaj egipatske na antičku kulturu.⁶ (Sl.4.)

⁵ <http://www.prva.hr/images/pdf/LEKCIJA%2013%20-%20GRCKA%20UMJETNOST.pdf>

⁶ <https://www.artsy.net/gene/contrapposto>

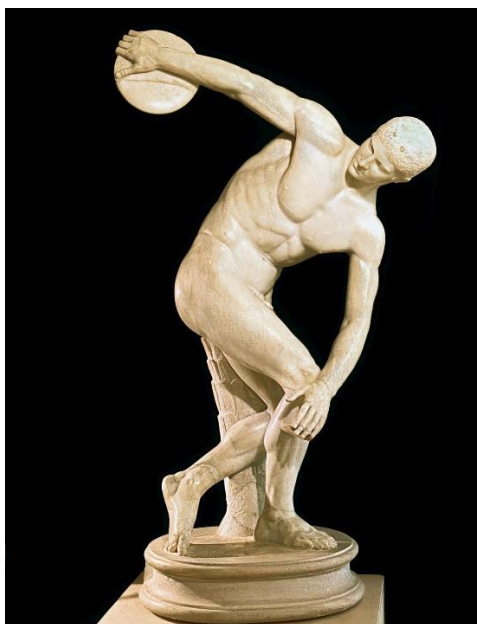

Sl.4. Kroisos, oko 525.pr.n.e.

Grci su pokušali primijeniti prirodne elemente simetrije kod oblikovanja ljudskih figura upravo zbog njihovih ideala tjelesne ljepote. Taj ideal temeljio se na zakonitosti sklada, harmonije i pravilnosti. Zbog toga su uveli zlatni rez. Tu se primjećuje utjecaj matematike na umjetnost i njezino oblikovanje. Zlatni rez božanska je proporcija te se njome naglašava znanstveni aspekt u umjetnosti.⁷

Govoreći o grčkom idealu tjelesne ljepote važno je spomenuti i dvije skulpture koje su nastale otprilike 450.pr.n.e. Skulpture su nazvane *Diskobol* (*Bacač diska*) i *Umiruća Niobida*. *Diskobol* prikazuje tijelo u savršenoj ravnoteži u pokretu te slavi ljepotu muškoga tijela (Sl.5.), a upravo to radi i skulptura *Umiruća Niobida*. Prema Jansonu i Jansonu *Niobida* je kip ženskog kulta u grčkoj umjetnosti. Cilj je bio prikazati prelijepi ženski akt, ali ujedno i uskladiti izražajno lice s tijelom kako bi se dobio potpuni doživljaj boli koju osjeća (Sl.6.) (Janson i Janson 2005).

⁷ <https://www.mathsisfun.com/numbers/golden-ratio.html>

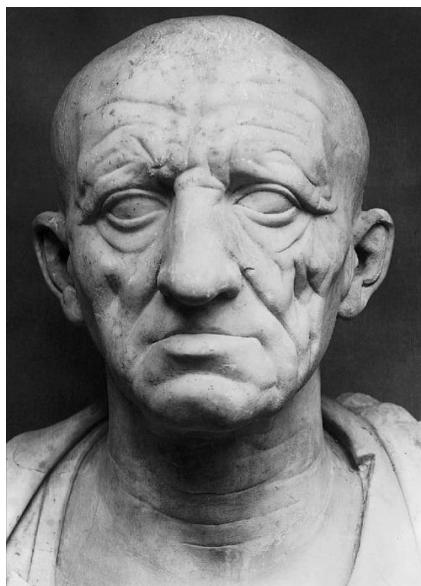
Sl.5. *Diskobol (Bacač diska), oko 450 pr.n.e.*

Sl.6. *Umiruća Niobida, oko 450-440. pr.n.e.*

RIMSKA UMJETNOST

U razdoblju Rima, umjetnici su davali umjetnički dodir gotovo svemu što su stvarali. Od stupova, arena, preko bijelih poprsja tadašnjih bitnika pa sve do kovanica, zidova zgrada, skulptura, nakita itd. Na rimsku umjetnost utjecali su stvoritelji filozofske misli, poetskog stila i mitologije - Ovidije, Ciceron, Vergilije i mnogi drugi. Rimski umjetnici bili su otvoreni za nove ideje koje su preuzimali od ostalih kultura i carstava. Tako se može vidjeti utjecaj etrušćanske umjetnosti. Nadalje, Rimljani su od Grka često „kopirali“ skulpture i stil, ali ono što ih je bitno razlikovalo bilo je to što su Rimljani bili majstori u prikazivanju realističnih skulptura, dok su Grci, iako su i njihove skulpture s vremenom poprimile realističan izgled, više preferirali idealizirane figure. Upravo zbog toga što grčke skulpture bile previše idealizirane te su sadržavale savršene značajke bilo je teško raspoznati koga pojedina skulptura predstavlja. Zato u rimskom kiparstvu možemo vidjeti i biste s podbratkom, opadanje kose i sl. (Sl.7.) Ali Rimljani su uvijek završni dodir uljepšali kako bi njihove skulpture izgledale dostojanstveno i impresivno unatoč manama.⁸ Janson i Janson pišu da „Dok nas helenistički portret zaokuplja suptilnim izrazom psihologije modela, rimski se isprva čini tek detaljnom topografijom lica“ (Janson i Janson 2005, 189).

Sl.7. Portret Rimljanina, oko 80. pr.n.e.

⁸ <http://www.oxfordartonline.com/page/roman-art-and-architecture>

SREDNJI VIJEK

Razdoblje srednjega vijeka nepravedno je pridobilo naziv „mračno doba“. Ovo razdoblje smještamo od 5. do 15. st. te je obilježeno ranokršćanskom umjetnošću. Kršćanstvo je preuzelo duhovno i kulturno vodstvo u ostvarivanju umjetničkih, ali i ostalih kulturnih promjena.⁹ Za vrijeme srednjega vijeka stvoreni su mnogi umjetnički žanrovi koji su imali odlike različitih tradicija – od bliskoistočne do afričke. Kako je prijašnje navedeno, kršćanstvo je cvalo diljem Europe što je označilo odbacivanje starijeg poganskog načina života. Nadalje, umjetnici ovoga razdoblja bili su skloni jednodimenzionalnom prikazu ljudskih figura, a odbacivali su trodimenzionalnost antičkih bista i skulptura. Također, umjetničke prikaze možemo nazvati i apstraktnima jer nisu realistično prikazivale ljudske figure.¹⁰ Vodeći se kršćanskim načelima u srednjem vijeku nije došlo do slavljenja tjelesnog izraza kao odraza tjelesnog zadovoljstva već kao odraza božanske osnove. Ljudske figure prikazane na slikama, ikonama, i sl. bile su lišene bilo kakve seksualne komponente ili vidljivih spolnih karakteristika upravo zato kako bi se naglasila moralna komponenta te duhovna poruka katoličanstva. Na slikama su vidljivi nerealistični i pomalo izobličeni prikazi ljudskih tijela. (Sl.8.) Također, na mnogim slikama možemo uočiti zvijeri i čudovišta protiv kojih se bore junaci, najčešće svetcu. To također prikazuje tu duhovnu komponentu prikaza ljudi koji su bili božji sljedbenici.

Sl.8. Adam i Eva, oko 1200.

⁹ <https://www.history.com/topics/middle-ages>

¹⁰ <https://design.tutsplus.com/articles/art-history-middle-ages--cms-28042>

RENESANSA

Renesansa označava preporod umjetnosti, znanosti i pisma te je najkreativnije razdoblje koje dolazi nakon dugog tisućljeća srednjovjekovnog razdoblja. Vremenski je određeno od četrnaestoga stoljeća u Italiji do šesnaestoga stoljeća u ostatku Europe. Stvaratelji u renesansi antiku su smatrali vrhuncem čovjekovih stvaralačkih snaga, pa su umjetnosti i znanosti antike ponovno oživjele. Uz renesansu se razvijao i humanizam, odnosno duhovna kultura koja pokazuje sve veći interes za antičku umjetnost, a njihova kultura usmjerava se prema čovjeku. Odnosno, središte univerzuma za talijanske humaniste nije više bio Bog, nego čovjek. Renesansni umjetnik bio je složeniji od svojih prethodnika – bio je prijatelj humanista, filozofa i književnika, a i sam je bio univerzalno obrazovan i svestran. U razdoblju visoke renesanse u Italiji, vladala je ideja genijalnog umjetnika koji je bio uspješan u različitim vrstama umjetnosti pa je nazvan univerzalni čovjek (tal. Uomo universale). U ovom razdoblju djeluju tri najveća umjetnika svih vremena, a to su Leonardo da Vinci, Michelangelo Buonarroti i Rafael.

Značajan predmet proučavanja renesansnog umjetnika bilo je upravo ljudsko tijelo, njegova anatomija, pokreti i proporcije. Crtački stil postao je prirodniji i realističniji. Razdoblje općenito karakterizira izražen interes za antiku i nastojanje da se obnove njezine vrijednosti, a s time procvat umjetnosti temeljen na antičkim estetskim principima i povezan s tim kult tijela.¹¹

Prikaz ljudskog tijela u renesansi najbolje je vidljiv kroz konkretne primjere. Renesansa ljudima može biti najpoznatija po svojim radovima: Michelangelovoj Sikstinskoj kapeli i Davidu, Da Vincijevoj Mona Lisi i Vitruvijevom čovjeku, te Botticellijevoj slici Rođenje Venere.

Na primjeru Michelangelova Stvaranja Adama iz Sikstinske kapele vidljiva je snaga pokreta figure kao i velika pažnja posvećena realističnoj anatomiji tijela. Michelangelo je obdario Adama savršenim anatomske oblikom koji simbolizira slavu renesansne figure.¹² Mišićavo, precizno prikazano tijelo obuhvaća snagu i eleganciju. Adamove ruke i noge načinjene su na sliku Božje figure.

¹¹ <http://proleksis.lzmk.hr/43714/>

¹² <http://www.all-art.org/history230-4.html>

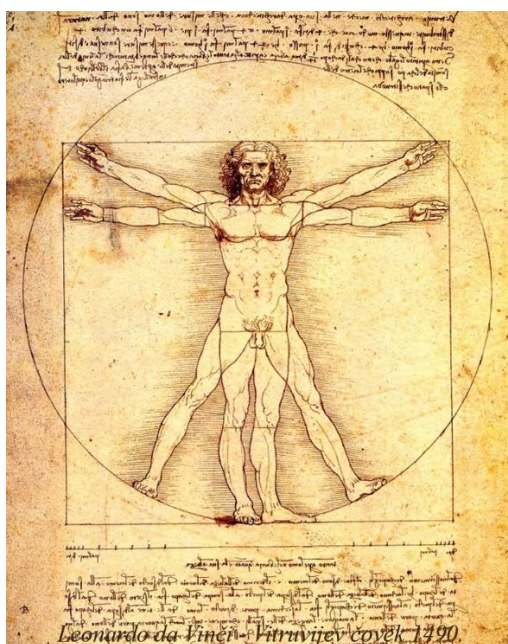
Sl.9. *Michelangelo Stvaranje Adama, 1508.-1512.*

Drugi vrlo važan primjer je Michelangelov David rađen od 1500. do 1504. i smatran je remek-djelom kiparstva renesanse. Izgrađen u mramoru, visine 5,17 metara, kip biblijskog lika kralja Davida postaje važan simbol ljudske snage i mladenačke ljepote. Michelangelo Davida prikazuje kao dozrelog mladića s velikim i snažnim rukama, kip svojim energičnim kontrapostom predstavlja prvi umjetnički uzor vremenu i gradu, te predstavlja skulpturu koja je naručena kao simbol Firentinske republike.

Sl.10. *Michelangelo David, 1500.-1504.*

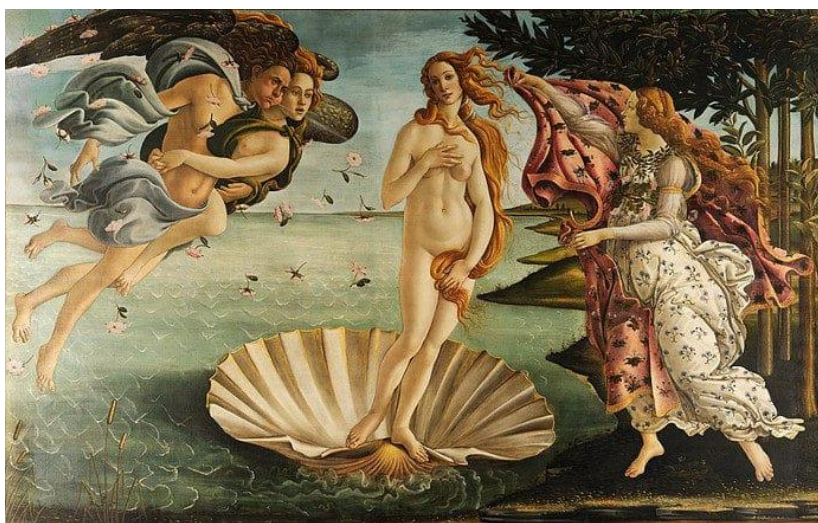
Još jedan primjer na kojem se vidi prikaz ljudskog tijela u renesansi je da Vincijev Vitruvijev čovjek koji je svjetski poznati crtež dovršen 1490. Godine. Crtež prikazuje figuru muškarca u dva položaja koja se preklapaju. Jedna figura s raširenim rukama, te jedna figura s raširenim rukama i nogama oko kojih su opisani kvadrat i kružnica. Crtež se često naziva i Zakon proporcija ili Proporcije čovjeka. Crtež je nastao kao studija o proporcijama ljudskog muškog tijela kao što ga je opisao Vitruvije.¹³

Sl.11. *Leonardo da Vinci Vitruvijev čovjek, oko 1487.*

¹³ <http://leonardodavinci.stanford.edu/submissions/clabaugh/history/leonardo.html>

Rođenje Venere, Botticelli je naslikao u seriji mitoloških slika za obitelj Medici (1482.-1486.) tehnikom tempere na platnu. Botticellijeva naga Venera inspirirana je skulpturom Venera Medici iz prvog stoljeća. Njezina figura je elegantno izdužena, s lepršavom i valovitom kosom, izgledom kao da se upravo probudila. Botticelli osim na njezinu kosu, puno pažnje pridaje izgledu njezinog lica koje prikazuje idealizirano. Također dodaje tamnu liniju kako bi konturirao njezino tijelo te ga na taj način istaknuo i stavio u fokus promatranja.¹⁴

Sl.12. Sandro Botticelli Rođenje Venere, oko 1480.

¹⁴ <http://www.italianrenaissance.org/botticelli-birth-of-venus/>

MANIRIZAM

Prema Jansonu i Jansonu „kasna renesansa“ pojam je koji nerealno opisuje struje u umjetnosti koje su obilježile razdoblje poslije visoke renesanse. (Janson i Janson 2005) Ovo razdoblje ne odlikuje se jednim stilom već mnoštvom njih. Jedan od tih stilova upravo je i manirizam koji je značajan kada je riječ o prikazima ljudskih figura. Kada promatramo slike iz razdoblja manirizma, utjecaj renesanse itekako je prisutan, primjećujemo figure iz religijskih, mitoloških djela, bogatstvo boja i detalja. Ljudske se figure u razdoblju manirizma deformirane. Udovi i vratovi su dugi, a tijelo najčešće prikazuje neku iskrivljenu pozu, a linije su pretjerane. Mjerila i perspektive također su deformirani dodajući tako element drame. Zanemarujući matematička mjerila i dosadašnje prikaze ljudskih tijela te kršeći pravila, svojim nerealističnim prikazom ljudskih figura otvorili maštovite mogućnosti u oblikovanju.¹⁵

Nadalje, prema Jansonu i Jansonu umjetnici manirizma uzdigli su svoja djela iznad klasičnog i prirodnog izraza na svoju unutrašnju viziju. Kako bih bolje objasnila kako su ljudske figure prikazivane u tom razdoblju navest ću vrlo bitnoga umjetnika manirizma, a to je Rosso Fiorentino. Na njegovoj slici *Skidanje s križa* primjećujemo klaustrofobično postavljenje likove koje promatraču izazivaju nelagodu. Ljudske figure na slici ostavljaju dojam kao da su u pokretu, ali su potpuno nepomični. Ta slika pruža vizionarsko značenje, a ne zbilju. (Janson i Janson 2005) (Sl.13.) Također, bitno je navesti i Parmigianina i njegovu sliku *Autoportret*. Ova slika prikazuje deformiranog autora u konveksnom zrcalu. Još jedna njegova slika izvanredan je primjer odlika manirizma a to je *Madona s dugim vratom*. Ova slika „...vizija je natprirodnog savršenstva, hladne elegancije, koja nije ništa manje zanimljiva od žestine Rossova *Skidanja s križa*“ (Sl.14.) (Janson i Janson 2005, 485).

¹⁵ <https://www.theartstory.org/movement-mannerism.htm>

Sl.13. Rosso Fiorentino *Skidanje s križa*, 1521.

Sl.14. Parmigianino *Madona s dugim vratom*, oko 1535.

BAROK

Kada spomenemo barok, govorimo o razdoblju u umjetnosti koje je trajalo od kraja renesanse pa sve do pojave neoklasicizma, odnosno do druge polovice osamnaestoga stoljeća. Kako bismo shvatili motive slika baroknoga razdoblja bitno je spomenuti što je dovelo do toga da se na slikama najčešće pojavljuju religijski motivi.¹⁶ Početkom petnaestoga stoljeća, katolička Crkva osjećala se ugroženom zbog sve snažnijeg utjecaja i širenja protestantizma. Luterani su oštro kritizirali katoličku Crkvu te su uspjeli pridobiti mnoštvo. Kao odgovor, Crkva je ponovno pokušala uspostaviti svoje fundamentalno učenje kako bi se suprotstavila protestantskim kritikama. Budući da im je ciljana skupina bila neobrazovana te nepismena morali su pronaći drugačiji način osim knjiga kako bi ih pridobili nazad. Kako bi mase inspirirali da ostanu vjerni katoličkoj Crkvi cilj im je bio krenuti na sistematsko oglašavanje koristeći se umjetnošću, odnosno slikarstvom.¹⁷ Početkom sedamnaestoga stoljeća barokni stil prevladavao je među umjetnicima diljem Italije te se krenuo širiti cijelom Europom do 1750-ih.

Barokni stil u umjetnosti slavio je intenzivne vizije i preobraćenja, smrt i mučeništvo. Slike su bile realistične i žestoke, odnosno pretjerane. Često su se prikazivali „neugodni“ detalji poput bradavica ili bora što se razlikovalo od brižljivog realizma renesanse.¹⁸ Promatrajući slike na kojima se nalaze ženske figure možemo zaključiti da se ideal ljepote odnosio na oblo i po današnjim kriterijima, pretilo tijelo. Naglašavanje određenih dijelova tijela poput grudi ili stražnjice pokazuje koja je bila ženska uloga i funkcija, a to je majčinstvo, plodnost, seksualnost i pasivnost. Ovakav način oblikovanja figura ne razlikuje se ni u rokokou koji je uslijedio nakon baroka. (Sl.15.)

¹⁶ <https://mymodernmet.com/baroque-period/>

¹⁷ <http://www.visual-arts-cork.com/history-of-art/baroque.htm>

¹⁸ <http://www.visual-arts-cork.com/history-of-art/baroque.htm>

Sl.15. Jacob Jordaens *Odavanje počasti Pomoni*, oko 1616.

NEOKLASICIZAM

Neoklasicizam se u likovnim umjetnostima javlja kao reakcija na barok i rokoko, u drugoj polovici devetnaestog stoljeća koji preuzima teme i oblike iz antike, renesanse i klasicizma. Iako je kolijevka neoklasicizma bio Rim, najviše se razvijao u Francuskoj. Prema Winckelmannu postoji samo jedna umjetnička ljepota koja je već ranije ostvarena u antičkoj umjetnosti, a to je ljepota reda, simetrije i jasnoće. Ta jedina ljepota se prema njemu ostvaruje u predstavi ljudske figure te u skladu njenih odnosa i rasporeda dijelova. Ideal uzvišenosti i skladne ljepote neoklasicista suprotstavlja se nemiru barokne i rokoko umjetnosti.¹⁹ Ovaj njemački povjesničar i teoretičar povijesti umjetnosti popularizirao je slavnu koncepciju „plemenite jednostavnosti i mirne veličine“ grčke umjetnosti. U neoklasicizmu crtež je primarno sredstvo izražavanja koje ističe vrijednost i ljepotu jasne i čiste konture. Neoklasicizam minimalizira kontraste, smanjuje izazivanje osjećaja, prostor je skučen i plitak često odmah iza figure koja je stavljena u prvi plan. Likovno nezanimljiv, bez invencije i epigonski prazan, u Italiji i Njemačkoj za fašizma bio je službeni smjer u likovnim umjetnostima.²⁰

Upravo na primjerima možemo primijetiti ono o čemu govori i Winckelmann. Sokratova smrt (1787.) koju je naslikao Jacques-Louis David iskazuje novi idealni stil. Sadrži čvrsto realistične detalje koji se na figurama mogu vidjeti na primjeru stopala i šaka (Sl.16.). Na figure tijela utječe neočekivani element usko usmjerenog svjetla kojim David ostvaruje oštre sjene. Najveća njegova slika iz doba Francuske revolucije je Maratova smrt (1793.) koja prikazuje političkog vođu revolucije ubijenog u kadi (Sl.17.). Njegov umoreni lik najvjerojatnije potječe iz antičkih izvora (Janson i Janson 2005).

¹⁹ <https://www.britannica.com/art/Neoclassicism>

²⁰ <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=43383>

Sl.16 Jacques-Louis David Sokratova smrt, oko 1787.

Sl.17. Jacques Louis David Maratova smrt, 1793.

Povijest neoklasičnog kiparstva ne slijedi sasvim povijest slikarstva. U kiparstvu je, za razliku od slikarstva, razlika između neoklasicizma i romantizma puno jasnija. Jean- Antonie Houdon ističe se u ovom području jer je izgradio svoju karijeru na portretnoj skulpturi. (knjiga) Njegova poznata skulptura je Sjedeći Voltaire (Sl.18.) koji prema Jansonu i Jansonu predstavlja sliku modernog čovjeka (Janson i Janson 2005). Njegov stav je neherojski, skeptičan, s preosjetljivom mješavinom razumnosti i osjećajnosti pa se stoga čini „prirodan“.

Sl.18. Jean- Antonie Houdon *Sjedeći Voltaire*, 1778.

ROMANTIZAM

Pojam romantizma zapravo je nemoguće definirati, ali ta potreba ne sprječava shvaćanje što ovo razdoblje obuhvaća te kako je promijenio smjer umjetnosti općenito. Romantizam traje od kraja osamnaestoga stoljeća pa sve do sredine devetneastoga. U romantizmu glavni motiv je strast i vlastita uvjerenja koja umjetnici izražavaju.²¹ Ljudske figure na slikama realistični su prikazi ljudi, ali bitno je naglasiti kako je u slikama izražena pretjerana dramatična priroda događaja koje slike predstavljaju. Na razdoblje romantizma uvelike su utjecale dvije revolucije – Američka revolucija i Francuska revolucija. Upravo zbog toga ta revolucionarna energija bila je razlog zbog kojeg su romantičarski umjetnici vjerovali u izražavanje s velikom žestinom. (Sl.19.)

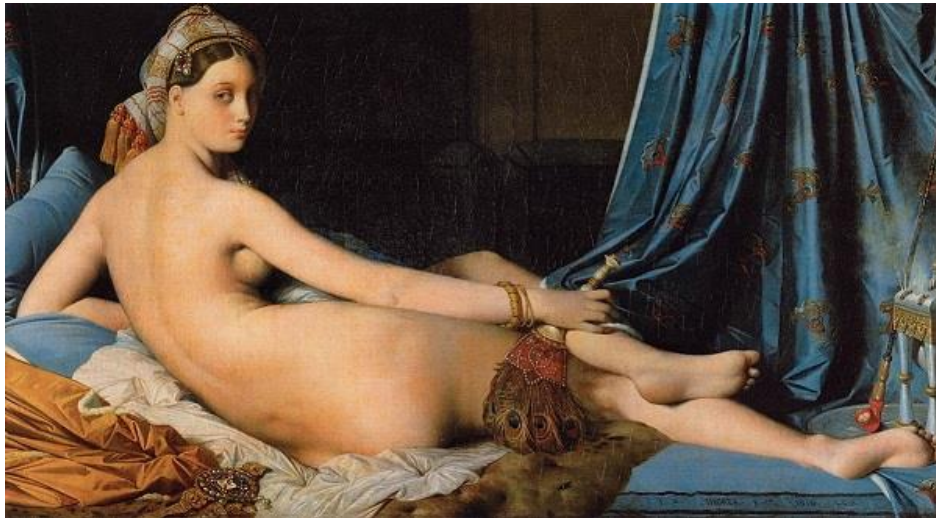
Kada je riječ o ljudskim figurama možda je najlakše primijetiti značajke na slici Jeana Augustea Dominiquea Ingresa *Velika Odaliska*. Djelo prikazuje nagu žensku figuru, dugih udova koja leži na bogatim tkaninama te drži lepezu od perja. Naga žena na krevetu izravno gleda u promatrača. Slika odiše senzualnošću i egzotičnošću te se zbog toga osjeti i seksualna komponenta. (Sl.20.) Bitno je za naglasiti kako je romantizam bio razdoblje individualnog osjećaja, tako je i ovdje ljepota odaliske prikazana subjektivno, a ne propisanim idealima ljepote.²²

Sl.19. *Francisco Goya Treći svibanj, oko 1808.*

²¹ Janson i Janson 2005

²² Janson i Janson 2005

Sl.20. *Jean-Auguste-Dominique Ingres Odaliska, 1814.*

REALIZAM

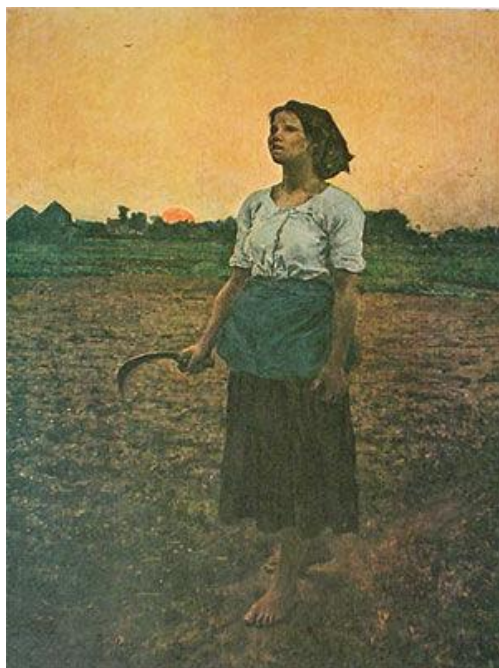
Realizam je bio doba revolucije, Francuske i Industrijske. Upravo one su potaknule dramatične promjene diljem svijeta. Prva pojava realizma, nazvana naturalizam, pojavila se nedugo nakon revolucije 1848. Francuska javnost imala je želju za žestokim promjenama, a to su ostvarili u umjetnosti i književnosti. Glavni predlagatelj realizma Gustave Courbet vjerovao je da slika treba predstavljati stvarne i postojeće stvari.²³

U ranijim vremenima religija, mitologija i filozofija smatrane su najvišim istinama, ali tijekom 1880-ih ljudi su ono što mogu vidjeti, opipati i osjetiti smatrali jedinom objektivnom istinom. Francuska kraljevska akademija, čije je odobrenje mnogo značilo za tadašnje umjetnike, smatrala je da dobra umjetnost mora biti lijepa, inspirirana klasičnim motivima te da ide u korak s francuskim moralom. Umjetnici realizma izazivali su sve ove ideje slikajući neidealizirane, svakodnevne scene iz života srednje klase i siromašnih ljudi modernoga vremena. (Sl.21.) Ove teme bile su odgovor na pretjeranu idealizaciju romantizma i neoklasicizma, ali i odraz novog znanstvenog pogleda na svijet te brige za ljudska prava. Realizam je napustio romantizam i neoklasicizam te je radije stvarao one slike koje socijalno kritiziraju tadašnje stanje te se su temeljile na neposrednim promatranjima. To nas dovodi do zaključka kako ljudske figure u razdoblju realizma nisu bile idealizirane i stvarane po idealima ljepote, već su preslikavane onoliko životne koliko su bile zapravo.

Možda najbolji primjer je slika Gustavea Courbета *Kamenolomci*. Ova slika prikazuje stanje radnika seljaka tijekom industrijske revolucije. Otkriva poteškoće s kojima su suočeni rudari, poljoprivrednici i težaci od strane vlasnika tvornica i kapitalista. Lica bez emocija i blage boje ostavljaju melankoličan dojam dok nas u isto vrijeme podsjećaju na grubu stvarnost radničke klase.²⁴ (Sl.22.)

²³ <https://www.britannica.com/art/realism-art>

²⁴ <https://www.theartstory.org/movement-realism.htm>

Sl.21 Jules Breton Ševina pjesma, oko 1884.

Sl.22 Gustave Courbet Kamenolomci, 1849.

IMPRESIONIZAM

Jedan od najznačajnijih pokreta u modernoj umjetnosti zasigurno je impresionizam. Iako je riječ impresionist isprva bila uvreda, kasnije se ustalila te postala izraz za umjetnike koji su djelovali u devetnaestom stoljeću. Prema Jansonu i Jansonu riječ impresionizam skovana je 1874. nakon što je neprijateljski nastrojen kritičar pogledao sliku Clauda Moneta *Impresija: izlazak sunca* (Janson i Janson 2005). Impresionistička slika prikazuje scenu onako kako bi ju promatrač možda samo uhvatio brzim pogledom. Slike daju utisak objekta ili osobe više nego što ih zapravo prikazuje.²⁵ (Sl.23.)

Sl. 23. Edgar Degas *Čaša absinta*, 1875.–1876.

²⁵ <https://mymodernmet.com/what-is-impressionism-definition/>

UMJETNOST DVADESETOG STOLJEĆA

Dvadeseto stoljeće razdoblje je postojanja mnoštva različitih struja u umjetnosti. Te struje međusobno su povezane i umjetnici usvajaju različite pristupe od realističkog do potpuno apstraktnog izraza.²⁶ Došlo je do promjene paradigme u umjetnosti koja se bavi pitanjem „Što je umjetnost?“ Umjetnici počinju istraživati granice te se stoga te struje mijenjaju i zamjenjuju velikom brzinom. Valja napomenuti kako je dvadeseto stoljeće vjerojatno najzanimljivije razdoblje u povijesti umjetnosti jer svjedoči o rođenju i napredovanju apstrakcije, zajedno s nebrojenim pokretima koji su došli i krenuli uslijed radikalnih promjena širom svijeta. Neki od najutjecajnijih suvremenih likovnih pokreta 20. stoljeća su avangarda (ekspresionizam, fovizam, kubizam, futurizam, nadrealizam...), dadaizam, pop art, minimalizam, konceptualna umjetnost, fotografski realizam i drugi.²⁷

Početkom dvadesetoga stoljeća dolazi do promjene i u percepciji ljepote ljudskog tijela. Dolazi do naglaska na „mršavosti“ ženske figure, ali se dopuštaju i deformacije ženskih atributa poput poprsja, bokova, lica... (Sl.24.) Ovakav standard vitkosti koji se zadržao do danas, u moderno doba donio je i negativne posljedice poput poremećaja u prehrani, emocionalnih poremećaja, bihevioralnih poremećaja i sl.

Sl.24. Pablo Picasso *Žena koja plače*, 1937.

²⁶ Janson i Janson 2005

²⁷ Janson i Janson 2005

POP ART

Moderno doba donijelo je sa sobom mnoštvo pozitivnih, ali i negativnih posljedica. Dvadeseto stoljeće označava pad komunizma i dolazak kapitalizma, nastanak potrošačkoga društva i veće želje za materijalnim dobrima. Takvu promjenu pratili su i umjetnici koji „su se tako osjećali posegnuli su za komercijalnim proizvodima koji su udovoljavali ukusu široke publike“ (Janson i Janson 2005, 832).

Osim kao odgovor na društveno stanje svijetu, pop-art se pojavio kao opreka „klasičnoj“ umjetnosti. Nastaje 1950-ih godina iz masovne, popularne kulture te potrošačkoga društva čija su obilježja manifestirana kroz područja stripa, reklame, filmskih zvijezda i sl. 1960-ih proširuje se na područje SAD gdje doživljava svoj vrhunac te postaje vodećim stilom.

Jedan od mnoštva primjera umjetnika dvadesetoga stoljeća svakako je i Andy Warhol. Predstavnik pop-arta služio se ikonografijom i tiskarskim tehnikama masovne kulture. Warhol je također imao ironične komentare na tadašnje moderno društvo, a komentare je prikazivao svojim radovima. Pokušavao je objasniti kako mediji utječu na ljudska gledišta na ostale ljude i događaje. Možda slika koja najbolje opisuje ovo stanje Warholova je *Zlatna Marilyn Monroe*. Prema Jansonu i Jansonu Monroe je stavljena na zlatnu podlogu kao ikona. Ovdje se kritizira „estetska ljepota“ nametnuta modernim ljudima gdje su žene samo bezlična roba u časopisima (Janson i Janson 2005), (Sl.25.).

Sl.25. Andy Warhol *Zlatna Marilyn Monroe*, 1962.

ZAKLJUČAK

„Ljepota je obećanje sreće.“ – Stendhal

Prije više od 40 000 godina započelo je nešto što će obilježiti čitavo postojanje čovjeka, a to je umjetnost. Bilo da je riječ o književnosti, likovnoj umjetnosti, glazbi, čovjek je oduvijek kroz umjetnost izjašnjavao sebe ili objašnjavao svijet oko sebe. Uočavamo kako je umjetnost oduvijek bila prenositelj ideala, bilo društvenih bilo političkih. Zbog toga primjećujemo da se umjetnost bitno pozabavila i idealom ljepote. Ideal ženske ljepote neprestano se mijenjao. Do početka dvadesetoga stoljeća punašnost ženske figure smatrala se vrlinom. Popunjena žena bila je utjelovljenje ženstvenosti, privlačnosti i plodnosti. Imamo primjere još od najranijih dana – Venere u pretpovijesnom razdoblju, rimska Venera, kasnije Venere mnogih umjetnika – sve te žene imale su tijelo s naglašenim oblinama i bile su prirodne. Također, stoljećima kasnije renesansa je oživjela antički ideal ljepote pa su zaobljena i voluminozna ženska tijela bile mjerilo privlačnosti. Drastična promjena dogodila se početkom dvadesetoga stoljeća kada je zavladao imperativ mršavosti. Doživljaj slike tijela sastavni je dio doživljavanja sebe, a na to utječu mnogi faktori – kultura, tradicija, vjerovanje, sredina u kojoj se nalazimo i sl. Budući da to odražava sveukupnost misli neke kulture možemo zaključiti da su se estetski ideali prikaza ljudskog tijela mijenjali tijekom različitih epoha kulture i umjetnosti u skladu s razvojem cjelokupnog društva i pripadajuće mu kulture.

LITERATURA

1. Janson, Horst Woldemar, Anthony F. Janson. 2005. Povijest umjetnosti. Varaždin: Stanek

Internetski izvori

1. „Baroque Art“ <http://www.visual-arts-cork.com/history-of-art/baroque.htm> (17.8.2018.)
2. „Botticelli's Birth of Venus“ <http://www.italianrenaissance.org/botticelli-birth-of-venus/> (15.8.2018.)
3. Bryson, Norman „Gericault i muškost“ https://www.vizualni-studiji.com/pdf/purgar_gericault.pdf (1.9.2018.)
4. „Contrapposto“ <https://www.artsy.net/gene/contrapposto> (14.8.2018.)
5. „Golden Ratio“ <https://www.mathsisfun.com/numbers/golden-ratio.html> (14.8.2018.)
6. History of Art: The Middle Ages <https://design.tutsplus.com/articles/art-history-middle-ages--cms-28042> (15.8.2018.)
7. „Leonardo's vitruvian man,,
<http://leonardodavinci.stanford.edu/submissions/clabaugh/history/leonardo.html> (15.8.2018.)
8. „Michelangelo“ <http://www.all-art.org/history230-4.html> (15.8.2018)
9. „Middle Ages“ <https://www.history.com/topics/middle-ages> (15.8.2018.)

10. Richman-Abdou, Kelly 2018. „Exploring the Extravagance and Drama of Baroque Art and Architecture“ <https://mymodernmet.com/baroque-period/> (15.8.2018.)
11. Richman-Abdou, Kelly 2017. „How Impressionism Changed the Art World and Continues to Inspire Us Today“ <https://mymodernmet.com/what-is-impressionism-definition/> (25.8.2018.)
12. Sorabella, Jean „The Nude in the Middle Ages and the Renaissance“ 2008. https://www.metmuseum.org/toah/hd/numr/hd_numr.htm (15.8.)
13. „Umjetnost antičke Grčke“ <http://www.prva.hr/images/pdf/LEKCIJA%2013%20-%20GRCKA%20UMJETNOST.pdf> (14.8.)
14. 2013. „Renesansa“ <http://proleksis.lzmk.hr/43714/> (15.8.)
15. 2017. „Antika“ <https://hr.wikipedia.org/wiki/Antika> (14.8.)
16. 2017. „Neoklasicizam“ <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=43383> (17.8.2018.)
17. 2017. „Renesansa“ <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=52451> (14.8.)
18. 2017. „Srednji vijek“ <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=57603> (14.8. 2018.)
19. 2017. „Venera iz Willendorfa“ https://hr.wikipedia.org/wiki/Venera_iz_Willendorfa (20.7.2018.)
20. 2018. „Classicism and Neoclassicism“ <https://www.britannica.com/art/Neoclassicism> (17.8.2018.)
21. 2018. „Mannerism“ <https://www.theartstory.org/movement-mannerism.htm> (15.8.2018.)
22. 2018. „Realism“ <https://www.britannica.com/art/realism-art> (20.8.2018.)

23. 2018. „Realism“ <https://www.theartstory.org/movement-realism.htm> (20.8.2018.)

24. 2018. „Roman Art and Architecture“ <http://www.oxfordartonline.com/page/roman-art-and-architecture> (14.8.2018.)

Prilozi

Sl.1. Venera iz Willendorfa <https://viciodapoesia.files.wordpress.com/2016/02/venus-de-willendorf-500px.jpg?w=529> (20.7.2018.)

Sl.2. Mikerin i njegova žena, kraljica Khameraernebti
<https://i.pinimg.com/736x/e2/77/8c/e2778cc1b6030488c27b316112d9fbce--egyptian-art.jpg>
(20.7.2018.)

Sl.3 Prikaz slike s grčke vaze iz klasičnoga razdoblja
<http://www.ancientcivilizationslist.com/wp-content/uploads/2016/05/Greek-Vase-painting-Achilles-and-Penthesella.jpg> (5.9.2018)

Sl.4. Kroisos <http://www.ancientcivilizationslist.com/wp-content/uploads/2016/05/Greek-Vase-painting-Achilles-and-Penthesella.jpg> (5.9.2018.)

Sl.5. Diskobol (Bacač diska)
<https://itsartalicious.files.wordpress.com/2015/05/78c2d64f140edc9543495c35f7c8a77e.jpg>
(5.9.2018.)

Sl.6. Umiruća Niobida
https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/e/ea/Niobid_Sallustiani_Massimo_Innv72274.jpg/200px-Niobid_Sallustiani_Massimo_Innv72274.jpg (5.9.2018.)

Sl.7. Portret Rimljanina
https://78.media.tumblr.com/f3c734859a38dc439e087f8bc8bc4799/tumblr_obgs7pKlOQ1vbt_f7eo1_500.jpg (5.9.2018.)

Sl.8. Adam i Eva http://www.enciklopedija.hr/Ilustracije/HOL_4440.jpg (5.9.2018.)

Sl.9. Michelangelo Stvaranje Adama
https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/7/73/God2-Sistine_Chapel.png/350px-God2-Sistine_Chapel.png (5.9.2018.)

Sl.10. Michelangelo David <http://www.accademia.org/wp-content/uploads/2014/01/david-full-front.jpg> (5.9.2018.)

Sl.11. Leonardo da Vinci Vitruvijev čovjek https://static.kupindoslike.com/Vitruvijev-covek-Leonardo-da-Vinci-magneti-za-frizi_slika_O_38729457.jpg (5.9.2018.)

Sl.12. Sandro Botticeli Rođenje Venere <https://atma.hr/wp-content/uploads/2017/09/Botticelli-696x437.jpg> (5.9.2018.)

Sl.13. Rosso Fiorentino Skidanje s križa <https://i.pinimg.com/originals/9a/21/bc/9a21bc8223f220bd22d0758bed1f3970.jpg> (5.9.2018.)

Sl.14. Parmigianino Madona s dugim vratom https://www.artble.com/imgs/1/7/c/432395/madonna_with_the_long_neck.jpg (5.9.2018.)

Sl.15 Jacob Jordaens Odavanje počasti Pomoni, oko 1616. <https://www.sartle.com/artwork/homage-to-pomona-jacob-jordaens> (5.9.2018.)

Sl.16 Jacques-Louis David Sokratova smrt <https://i.ytimg.com/vi/652bzKC46ME/maxresdefault.jpg> (5.9.2018.)

Sl.17. Jacques Louis David Maratova smrt https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/f/f8/Jacques-Louis_David_-_Marat_assassinated_-_Google_Art_Project_2.jpg/1200px-Jacques-Louis_David_-_Marat_assassinated_-_Google_Art_Project_2.jpg (5.9.2018.)

Sl.18. Jean- Antonie Houdon Sjedeći Voltaire <https://www.pinterest.com/pin/390757705144416288/> (5.9.2018.)

Sl.19. Francisco Goya Treći svibanj http://a142.idata.over-blog.com/500x377/4/35/12/52/etta/fiori/goya_fucilazione-3-maggio-1-.jpg (5.9.2018.)

Sl.20 Jean-Auguste-Dominique Ingres Odaliska https://en.wikipedia.org/wiki/Grande_Odalisque (5.9.2018.)

Sl.21 Jules Breton Ševina pjesma https://www.theartstory.org/images20/works/realism_10.jpg (5.9.2018.)

Sl.22 Gustave Courbet Kamenolomci <https://smarthistory.org/courbet-the-stonebreakers/> (5.9.2018.)

Sl. 23. *Edgar Degas Čaša absinta*

https://www.theartstory.org/images20/works/impressionism_4.jpg?1 (5.9.2018.)

Sl.24. Pablo Picasso Žena koja plače

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/hr/8/8f/Picasso_%C5%BDena_koja_pla%C4%8De.jpg (13.9.2018.)

Sl.25 Andy Warhol Zlatna Marilyn Monroe <https://www.moma.org/collection/works/79737> (13.9.2018.)